

«IN MEMORIAM»
MANUEL MUNDÓ I MARCET (Barcelona, 1923-2012)
LITURGISTA

per MIQUEL DELS SANTS GROS I PUJOL

El dia de Nadal de 2012 ens deixà Manuel Mundó i Marcet, després d'una llarga i intensa vida dedicada íntegrament a la recerca, a l'ensenyament universitari i a la publicació de textos essencials per al coneixement de la nostra història i cultura medievals. D'àmplia i sòlida formació en el camp de les llengües clàssiques i modernes, dels textos cristians tardoantics i medievals, especialment de les primitives regles monàstiques occidentals, les seves recerques se centraren principalment en l'estudi de l'antiga paleografia, àmbit en el qual ens ha deixat alguns dels seus millors i definitius estudis. El seu amor a la nostra terra també el portà a escriure molts articles sobre la història i la cultura medievals de Catalunya, principalment sobre la figura del gran bisbe-abat Oliba. I tot això malgrat la seva mala salut, que suportà amb paciència durant gairebé la meitat de la seva llarga vida. L'any 1994, la seva bibliografia ja comptava amb dos-cents vint-i-un títols,¹ quantitat que ha anat augmentant fins al seu desenllaç.

Membre fundador de la nostra Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, alhora sempre fou responsable de l'enllaç de la Societat amb la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, i sempre participà en les nostres reunions aportant-hi les seves últimes recerques. La seva àmplia cultura el portà diverses vegades a tractar temes directament

1. J. ALTURO, «Bibliografia de Manuel Mundó i Marcet», *Studia Monastica*, núm. 36 (1994), p. 83-99.

relacionats amb la història de la litúrgia i a qüestions paleogràfiques de gran importància per a aquesta història. Entre els seus nombrosos estudis d'aquesta mena, n'he seleccionat nou, que, al meu entendre, són de gran importància i mereixen molt l'agraïment dels liturgistes. Els esmento en l'ordre cronològic en què foren publicats. A més de comentar el seu contingut, intento explicar la seva importància.

1. 1956. EL *LIBER COMMICUS* HISPÀNIC PALIMPSEST DE CARCASSONA²

Els folis palimpsestos del manuscrit París, BnF, lat. 2269, de la segona meitat del segle XII, procedent de la catedral de Sant Nazari de Carcassona, al Llenguadoc, ja eren coneguts,³ però fins a aquest moment ningú no s'havia atrevit a transcriure'ls i, per consegüent, a estudiar-los. Mundó, encara força jove, ho aconseguí. Són uns trenta folis força esborrats que permeten de reconstruir part de les lectures de la missa del temps d'Epifania, de la festa dels Sants Innocents, d'alguns diumenges *De Quotidiano* i de la Quaresma. Presenten la peculiaritat de portar sermons intercalats entre les lectures bíbliques, cosa que els converteix en un veritable *Liber Misticus*. Escrits en lletra minúscula visigòtica d'entorn l'any 800, potser a Carcassona mateix, permeten de reconstruir part d'un veritable *Liber Commicus* hispànic. És el primer llibre litúrgic hispànic de l'antiga Narbonesa. Comparat amb els altres *Liber Commicus* de Toledo, de Silos, de Lleó i el *Missale Mixtum* del cardenal Cisneros, deixa entreveure que la litúrgia hispana de la Narbonesa tenia les seves peculiaritats. La transcripció i l'estudi del palimpsest van seguits del catàleg de tots els altres volums escrits en minúscula visigòtica fins llavors coneguts, dels segles IX-XI, conservats en les biblioteques europees, amb llur datació i contingut. Aquest és el primer gran estudi de Mundó en el camp litúrgic i el que li donà més fama entre els paleògrafs i liturgistes del moment.

2. 1958. NOTES A UN ANTIC *ORDO* ROMÀ DE LES VESPRES DEL DIJOUS SANT⁴

Antoine Chavasse, insigne liturgista de la Facultat de Teologia Catòlica d'Estrasburg, l'any 1955, havia publicat aquest *Ordo*, atribuint-lo al segle VII. Mundó diu que «legi, perlegi» l'estudi de l'esmentat Chavasse, i en estudiar-lo detalladament arribà a la conclusió que era del final de l'esmentat segle o de l'inici del segle següent, entorn de l'any 700, i que

2. «El Commicus palimpsest París lat. 2269. Amb notes sobre litúrgia i manuscrits visigòtics a la Septimània i Catalunya», a *Liturgia 1*, Montserrat, Abadia de Montserrat, 1956, col·l. «Scripta et Documenta», núm. 7, p. 151-276 i 8 làmines.
3. PH. LAUER, *Catalogue général des manuscrits latins [de la] Bibliothèque Nationale*, vol. 2, París, Bibliothèque Nationale, 1940, p. 380.
4. «Adnotationes in antiquissimum ordinem romanum Feriae V in Cena Domini noviter editum», a *Liturgia 2*, Montserrat, Abadia de Montserrat, 1958, col·l. «Scripta et Documenta», núm. 10, p. 181-215.

fou escrit per a ús d'una comunitat monàstica que estava al servei de la basílica romana del Laterà. Proposa integrar-lo a la col·lecció dels *Ordines Romani* publicada per Michel Andrieu, amb la sigla LI, proposta que no ha reeixit. L'estudi mostra la coneixença que Mundó tenia de la litúrgia emprada en les basíliques romanes dels segles VII-VIII.

3. 1963. FRAGMENTS D'UN SACRAMENTARI-MARTIROLOGI DE LA COL·LECCIÓ «FELIP CAPDEVILA», DE BARCELONA⁵

L'estudi és signat conjuntament amb el pare Alexandre Olivar, monjo de Montserrat. S'inicia recordant que alguns antics *Ordines Romani*, especialment l'OR XVII, de mitjan segle VIII i d'origen monàstic franc, preveuen que el diaca, al final de la celebració eucarística, llegeixi, trets d'un martirologi, els noms dels sants de la setmana següent. Això explica que aquests fragments de sacramentari portin intercalats entre les oracions sacerdotals de la missa passatges trets d'un martirologi dependent del martirologi de Beda. Malgrat que els fragments, quatre folis, estiguin en molt mal estat de conservació, els autors arriben a aconseguir-ne la transcripció íntegra. Són escrits en la minúscula carolina ben formada, però amb característiques arcaïtzants, de vers l'any 1000, en un escriptori no identificat de la zona pirinenca. Contenen textos del santoral dels mesos de març-maig i de la segona setmana de Quaresma. Entre els manuscrits catalans i narbonesos, fins ara no s'ha identificat un altre sacramentari semblant. Felip Capdevila els trobà com a guardes del leccionari de l'ofici Sambola, i Mundó, quan fou director de la Biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona, adquirí tota la col·lecció «Felip Capdevila» per a aquesta biblioteca, la qual, més tard, passarà com a dipòsit a la Biblioteca de Catalunya.

4. 1965. LA DATACIÓ DELS MANUSCRITS VISIGÒTICS TOLEDANS⁶

Aquest estudi portà molt d'enrenou en l'estudi de l'antiga litúrgia hispana. Malgrat ser un estudi purament paleogràfic, ha tingut una gran repercussió entre els liturgistes. En ajudar José Janini en la datació dels manuscrits litúrgics toledans de cara a publicar-ne el catàleg,⁷ fàcilment constatà que les lletres majúscules del manuscrit Toledo 35/2, ara Madrid, Bib. Nac., ms. 10110, que conté els textos litúrgics de les fèries de Quaresma

5. «Fragments d'un curiós sacramentari-martirologi», a *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgischiste Spaniens, Erste Reihe, 21 Band*, Münster, Aschendorff, 1963, p. 12-53 i 2 làmines. *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*. Estudi publicat conjuntament amb el pare Alexandre Olivar, monjo de Montserrat.

6. «La datación de los códices litúrgicos visigóticos toledanos», *Hispania Sacra*, núm. 18 (1965), p. 1-25 i 16 làmines.

7. J. JANINI i R. GONZÁLEZ, *Manuscritos litúrgicos de la catedral de Toledo*, Toledo, Diputación Provincial, 1972. Instituto Provincial de investigaciones y estudios toledanos.

de la tradició litúrgica hispana B, no tenien res de visigòtiques, sinó que ja eren plenament gòtiques. Això el portà a datar el manuscrit en els segles XIII-XIV, vers l'any 1300, mentre que els liturgistes el consideraven del començament del segle XI. Mundó, doncs, li va treure uns dos-cents cinquanta anys de sobre. Quelcom de semblant va fer amb el manuscrit Toledo, Arx. Cap., 35/4, que conté els oficis, misses i hores canòniques del temps de Pasqua fins a la Pentecosta i dels diumenges *De quotidiano*. Normalment era considerat dels segles IX-X, però Mundó reeixí a llegir-hi una nota del foli 171, mig esborrada, on es diu que va ser escrit en temps d'un Martí, bisbe de Toledo, que no pot ser altre que Martín López de Pisuerga, que regí la seu toledana entre els anys 1192-1208. La seva datació va quedar, doncs, també rebaixada uns altres dos-cents cinquanta anys. Partint d'aquestes noves dades, Mundó estudia tots els altres manuscrits visigòtics toledans assignant-los datacions molt més tardanes del que es creia. No cal dir que no tothom acceptà aquestes noves datacions, i és possible que alguns investigadors encara no hagin assumit el canvi. L'estudi paleogràfic de Mundó és molt important per seguir l'evolució del ritu hispànic al llarg dels segles XIII-XV fins a la seva fixació en el missal i en el breviari publicats per ordre del cardenal Cisneros.

5. 1966. EL PROSER-TROPER, MONTSERRAT, BIB. MON., MS. 73⁸

Aquest proser-troper, malgrat les seves nombroses llacunes, encara conserva uns seixanta-cinc folis amb textos del *Kyrie*, del *Gloria*, del *Sanctus* i prosas del *De Tempore* i del santoral que van des de sant Joan Baptista fins a la festa de l'Assumpció. Mundó ofereix la transcripció íntegra dels seus textos, en recerca les fonts i en fa l'estudi paleogràfic, que el porta a datar-lo al final del segle XII. La part conservada del santoral li permet suggerir que podria haver estat compost per a una església dedicada a santa Maria Magdalena, a la zona de la Seu d'Urgell. Al final afegeix la llista completa dels proser-troper catalans fins llavors identificats. L'estudi, com és costum de l'autor, és exhaustiu, i és molt important perquè és el primer proser-troper català que ha estat posat a mans dels investigadors.

6. 1967. EL FRAGMENT DEL GRADUAL-LECCIONARI DE LA MISSA, TARRAGONA, ARX. HIST. ARXID., FRAG. 20⁹

F. X. Ricomà i José Janini, en preparar el catàleg dels fragments de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, identificaren aquest bifoli i

8. «El proser-troper Montserrat 73», a *Liturgia 3*, Montserrat, Abadía de Montserrat, 1966, col·l. «Scripta et Documenta», núm. 17, p. 101-142 i 2 làmines.
9. «Un fragment molt antic de litúrgia romana a Catalunya», a *II Congrès Litúrgic de Montserrat*, vol. 3, Montserrat, Abadía de Montserrat, 1967, p. 173-191 i 3 làmines.

l'oferiren a Mundó reconeixent que era l'investigador més apte per estudiar-lo.¹⁰ És l'únic llibre litúrgic «mixt» d'aquesta mena fins ara identificat a les antigues províncies eclesiàstiques de Narbona i de Tarragona. És escrit en lletra minúscula carolina «de notari rural del primer període comtal català», segons la defineix l'autor, i la seva notació neumàtica sembla que és la catalana molt arcaica. Tot permet datar-lo entorn de l'any 900.¹¹ Conté els textos de les tres primeres fèries de la Setmana Santa. És un veritable *Liber Misticus* per a una església rural que només comptava amb dues persones per al culte eucarístic: el prevere, que actuava a l'altar amb el sacramentari, i un ajudant per a les lectures i els cants. És el testimoni fins ara conegut més antic del leccionari de la missa i del gradual a Catalunya. No queda clar d'on prové, però és força possible que hagués pertangut a alguna església parroquial del sud dels bisbats de Barcelona o de Vic, que, en restaurar-se l'arquebisbat de Tarragona a mitjan segle XII s'hi integraren. El fragment també ofereix a Mundó l'ocasió per considerar de notació catalana arcaica el fragment Barcelona, Bib. Cat., ms. 1408/3, del segle X, sempre considerat com a procedent d'un gradual amb notació novalesa, i de lliurar als investigadors la llista dels manuscrits més antics amb notació catalana. També, en un segon «Excursus», es planteja el problema de la presència dels llibres litúrgics «mixtos» a Catalunya.

7. 1971. EL CANVI DE LITÚRGIA A LA SEPTIMÀNIA I A CATALUNYA EN EL PRIMER QUART DEL SEGLE IX¹²

En aquest article, Mundó es planteja quan s'esdevingué el canvi de litúrgia a les terres de l'antic arquebisbat de Narbona, en quedar plenament integrades al regne franc, deixant l'antiga litúrgia hispana i substituint-la pels ritus romanofrancs difosos en tot l'Imperi carolingi. Tracta el tema amb l'extensió i la profunditat que el caracteritzaven. L'estudi històric del moment polític i eclesiàstic, amb personatges tan eminents com sant Guillem, duc d'Aquitània, fundador de Gellona, i Benet d'Aniana, reformador dels monestirs i creador de nous centres monàstics, el porten a creure que el canvi es va fer al primer quart del segle IX. La reorganització dels bisbats catalans des de Narbona va fer que s'imposés molt aviat a les nostres terres.

10. J. JANINI i J. RICOMÀ, «Fragmentos litúrgicos del Archivo Histórico Diocesano de Tarragona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 38 (1956), p. 224. En aquest catàleg, el fragment porta la sigla 22/1.

11. Mundó, més tard, a *Millenium. Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 94, el considerà del final del segle IX.

12. «Les changements liturgiques en Septimanie et en Catalogne pendant la période preromane», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, núm. 2 (1971), p. 29-42.

8. 1983. DOS CÒDEXS DEL SEGLE X PROCEDENTS DEL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS^{1 3}

Aquest és un altre dels estudis de Mundó de tipus paleogràfic de gran importància per a l'estudi de la nostra litúrgia. Dos manuscrits procedents del monestir de San Millán de la Cogolla, a la Rioja, actualment els manuscrits Aemil. 17 i 21 de la Reial Acadèmia de la Història de Madrid, contenen l'homiliari de l'ofici anònim conegut amb el nom de *Luculentius*. Els dos volums gairebé són íntegres. Aquest homiliari fou utilitzat àmpliament en les nostres esglésies al llarg dels segles x-xi, segons testimonien els nombrosos fragments que se'n conserven als arxius i biblioteques catalans. En un d'aquests, el ms. 17, f. 241v, amb la seva gran sagacitat, Mundó assolí de llegir l'«Explicit» del volum, on es diu que va ser escrit pel prevere Truiter, entre els anys 956-957, en temps de l'abat Lauderic de Sant Cugat del Vallès. De cop, Mundó incorporà a la nostra litúrgia dos exemplars d'un homiliari de l'ofici del qual, com he dit, només en teníem fragments, feia conèixer el nom d'un abat desconegut i obria noves perspectives a l'estudi de l'escriptori del monestir de Sant Cugat.

9. 2002-2010. LES BÍBLIES DE RIPOLL¹⁴

Aquest és el millor estudi que Mundó ens ha llegat i el que perpetuarà més bé el seu nom entre els grans investigadors de la cultura catalana. Són els manuscrits Vaticà, lat. 5729, i París, BnF, lat. 6, més alguns fragments procedents del monestir de Sant Miquel de Fluvià, a l'Alt Empordà. Hi treballà uns cinquanta anys, i al final assolí de veure'l acabat i publicat en tres volums, l'un dedicat a l'estudi dels manuscrits i els altres dos amb reproduccions d'alta qualitat de les miniatures i caplletres que contenen, en el seu format original. L'estudi paleogràfic li permet afirmar clarament que són obra del monjo ripollès Guifré, que les va escriure entre els anys 1015-1020, en temps de l'abadiat del bisbe Oliba de Vic. Com diu Mundó, cal considerar-les com a llibres litúrgics, perquè, entre altres textos, porten un «Capitulare Evangeliorum», on el diaca trobava l'inici i el final de les perícopes evangèliques que havia de llegir al llarg de tot l'any litúrgic. Sempre recordaré que l'any 2010, al Saló de Sínodes del Palau Episcopal de Vic, en acabar la presentació del segon volum de la gran obra i felicitar-lo per l'èxit que havia assolit, satisfet, em digué: «Ja ho diuen, que allà on poso la banya...».

13. «Entorn de dos còdexs del segle Xè de Sant Cugat del Vallès», a *Estudis sobre textos i còdexs medievals de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Humanitas, 1983, p. 7-21 i 2 làmines.

14. *Les bíblies de Ripoll*, 1. Vaticà, lat. 5729, Biblioteca Apostòlica Vaticana, Ciutat del Vaticà - Bisbat de Vic, 2002; 2. París, BnF, lat. 6, Bisbat de Vic, 2010; 3. A.M. MUNDÓ, *Estudi dels mss. Vaticà bt. 5729 i París, BnF, lat. 6*, Biblioteca Apostòlica Vaticana, Ciutat del Vaticà, 2002. Studi e Testi, núm. 408.